

TIPOLOGIJA IN STANDARDI SUBVENCIONIRANIH KRAŠKIH SUHIH ZIDOV V OBČINI SEŽANA

Suhi kraški zid – opredelitev

Gradnja suhega kraškega zidu, kot glavnega načina zamejevanja obdelovalnih površin, vodnih rezervoarjev, gozdov in lastništev zemljišč, v prazgodovini pa tudi kot načina obrambe in pokopa, je osnovna in prvotna tehnika gradnje na Krasu, ki v odprti krajini postane tudi pomemben življenjski prostor rastlin in živali.

Kraški suhi zid v odprti krajini se gradi izključno s prelaganjem pobranega, odbitega ali izkopanega, *trganega* kamnja na kup. Izjema so zahtevnejše suhozidne konstrukcije, kjer se ponovno uporabi kamenje izvorno pridobljeno v opuščeni bližnjih kamnolomih. Uporabljeni kamen je iz masivnih kamnin in nepravilnih oblik, ponekod pa iz pravilnejših plastovitih kamnin in večinoma ni posebej obdelan.

Suhi zid je na Krasu osnovna gradbena struktura vseh kraških suhozidnih konstrukcij, ki ji stabilnost zagotavlja skrben izbor razpoložljivega, vselej drugačnega kamnja in njegova pravilna postavitev v konstrukcijo brez uporabe kakršnegakoli veziva, lokalno se v vlogi nekakšnega veziva pojavlja prst. Strukturno celovitost mu zagotavlja pritiskanje kamnov eden na drugega ter njihovo prepletanje v vzdolžni in prečni smeri.

O suhem kraškem zidu govorimo, ko so izpolnjeni vsaj trije kriteriji:

- uporaba kamnin matičnega Krasa, brez dodatne ali z minimalno površinsko obdelavo,
- gradnja na suho,
- upoštevanje/obnova izvornih lokalnih različic zlaganja kamnja v zid, izvedbe kape zidu, zaključkov in drugih detajlov.

Kamen kraške suhozidne gradnje

Osnovno gradivo suhega kraškega zidu so karbonatne kamnine matičnega Krasa, ki jih z vidika njihove uporabe za suhi kraški zid delimo na plastovite in masivne.

Masivne kamnine so tiste, ki nimajo izraženih plasti, in so v zidovih pogosto nepravilnih oblik. Gre predvsem za masivne apnenice, apnenice, ki nimajo zelo izrazite plastnatosti, in različne vrste breč. Med plastovitimi kamninami najdemo debelo skladovite, plastnate, ploščaste ali laminirane apnenice. Korozijsko spremenjene kamnine so bile v osnovi lahko masivne ali plastovite. Njihova skupna značilnost je, da so zaobljenih oblik, vsebujejo pogoste praznine in so lahko tudi večkrat preluknjane.

Za gradnjo suhih kraških zidov v odprti krajini se uporablja izključno lokalni kamen iz neposredne bližine gradnje. Za gradnjo suhega kraškega zidu znotraj naselij in gradnjo premožnejših objektov so kamen v preteklosti pridobivali v bližnjih, sedaj opuščeni, manjših kamnolomih. Ti zidovi so praviloma grajeni kakovostneje, pogosta pa je tudi izključna uporaba plastovitih različic kamnin. Danes kamnolomov, v katerih bi pridobivali značilen kamen za uporabo v suhih kraških zidovih, ni. Preostane stara preverjena metoda ponovne uporabe, v odprti krajini pa tudi pobiralništva in čiščenja območja.

Oblika suhega kraškega zidu se izraža skozi masivnost in plastovitost lokalne kamnine, zato je pri gradnji pomembno upoštevati ustrezno obliko določenega zidu na določenem območju. Prav tako ni sprejemljiva pretirana uporaba izključno in samo korozijsko izjedenih kamnin, tj. kosov karbonatnih kamnin, ki so zelo raznoliki, imajo polno lukenj in drugih praznin, so zaobljeni in včasih presenetljivo nenavadnih oblik.

Tehnika gradnje in obnove suhega kraškega zidu

Za suhi zid, zgrajen na gmajni in senožetih, videz ni toliko pomemben, za razliko od zidov bliže vasi in v vasi sami, ki morajo biti »lepi na pogled«. Pri tem je pomembno, da se kamni zlagajo po načelu vrstenja. Vrste tečejo vodoravno, ne glede na teren. Kamne, ki se ne dobro prilegajo, se podloži z manjšimi skrlkami, da se dobi bolj ali manj pravilne vrste. Truditi se je potrebno, da je lice lepo pozidano.

Kadar nimamo opravka z lepimi stavbnimi kamni (kamni z eno ali več pravnimi stranicami, pogosto tudi oklesani) se držimo enakih pravil skladanja, le da je izgled zida drugačen, za nekatere manj, za druge celo bolj privlačen. Poznavalci menijo, da je delo z neobklesanimi kamni še bolj zahtevno, tudi zato, ker jih je treba tu in tam še oklesati, da bi se lepo prilegali na zidu ali pa jih pustimo enake in si prizadevamo zgraditi zid po najboljših močeh.

Temelje se postavi na dobro očiščeno trdno podlago, pri čemer se škraplje zapolni in nabije z drobirjem ali premosti s skrlami ali drugim večjim kamenjem. V primeru podpornega zidu temelj napolnimo s 5 do 10 cm velikim kamenjem za drenažo. Konce zidu se zida iz lepo oblikovanih kamnov, ki se jih veže ali križa počez in vzdolž. Vse reže se natančno napolni z drobirjem na čelu in v notranjosti zidu. Pri višjih podpornih zidovih je treba konce zidu zaključiti v nekoliko nagnjeni obliki, ki jo ustvarimo tako da vsako naslednjo vrsto kamenja, ki ga zidamo, po višini nekoliko potisnemo proti notranjosti. Enako velja za vogale zidov. Zid se veže s t. i. veznimi kamni. Te kamne polagamo podolgem in počez v licu in notranjosti zidu, tako da nastajajo na spojih pokončni in narobe obrnjeni T-ji. Vezni podolgovati kamni lahko pri podpornih zidovih segajo iz *lica* zidu v notranjost zasipa. Pri ožjih zidovih se morajo kamni zelo dobro vezati in prilagajati med seboj tudi v notranjosti zidu. Tukaj je kamnitega drobirja bolj malo. Pri širših zidovih, tj. prostostoječih in podpornih, pa lahko nalagamo v notranjost čim več takega kamenja, ki nam ne pride prav za zunanjo stran. Tudi ta kamen zlagamo tako, da se ne maje. Potrpežljivo je treba zapolniti vsako večjo luknjo, vsake toliko pa počez položiti še kakšen podolgovat kamen. Tako zložena notranjost zidu je dejansko suha vezava zidu, ki poveže vse kamne v trdno celoto – suhi kraški zid. Pri izdelavi zaključka zidu na vrhu se je potrebno zgledovati po zaključkih ohranjenih starih zidov v bližnji okolici. Vrhnja plast ali vrh zidu se mora prilagajati vrsti zidu, ki smo ga gradili. Praviloma se lepše zidane zidove in tiste v vasi zaključuje v *špico*, medtem ko so drugod zaključeni z večjimi, lepšimi kamni, ki tečejo prečno čez celotno širino zidu in ga hkrati vežejo. Zidovi ob ogradah, obzidanih košnih travnikih, imajo na vrhu precej večje ali manjše kupe drobnega kamenja. V ta namen se lahko pusti nedokončan vrh zidu z nekakšno vdolbino v obliki črke U.

Odprtine, vzdike, slepa okna, poličke, elemente se premišljeno vzida za točno določen namen in rabo. Kraški graditelj teži k minimalizmu in se izogiba vsemu nepotrebemu. Kar pa je nefunkcionalno, se kmalu sprevrže v kič in lažno lepoto.

Za podrobnosti glede vzdrževanja in gradnje prostostoječih in podpornih kraških suhih zidov prilagamo priročnik avtorja Borisa Čoka.

Suhi kraški zid v odprti krajini kot habitat

Suhe kraške zidove ohranjamo, vzdržujemo in poškodovane obnovimo, obenem zaradi njihove visoke biodiverzitetne funkcije. Zgradba suhega zida z mrežo odprtih prostorov - razpok, ponuja specifične pogoje in nudi posebne mikroklimatske razmere, zaradi katerih so habitat številnim vrstam rastlin in živali.

Na suhih kraških zidovih najdejo življenjski prostor pionirske vrste kot so alge, lišaji, mahovi in praproti, v zidovih pa številne žuželke, pajki, polži, dvoživke, plazilci, netopirji in drugi mali sesalci. So gnezditven habitat pticam npr. šmarnici (*Phoenicurus ochruros*), plavčku (*Parus caeruleus*) in veliki sinici (*Parus major*). So deli sredi kmetijske krajine, kjer najdejo živali mir in mesta za prezimovanje. Kot linijske strukture imajo povezovalno vlogo med biodiverzitetno pomembnimi življenjskimi okolji (kot so npr. mejice, gozdni otoki, gozdni rob, kali, ...). Kot termofilno okolje so posebej pomembni za plazilce. Pozidna kuščarica (*Podarcis muralis*) ima na zidu svoj lovni revir, ki ga brani pred sovratniki. Uporabljajo ga še navadni zelenec (*Lacerta viridis*), kraška kuščarica (*Podarcis melisellensis*) in črnopikčasta kuščarica (*Algyroides nigropunctatus*). Od kač sta v suhih zidovih najpogostejša črnica (*Hierophis viridiflavus*) in modras (*Vipera ammodytes*), pojavlja pa se tudi gož (*Zamensis longissimus*).

Posege na območjih s suhimi zidovi se načrtuje tako, da se zidove ohranja. Pri gradnji oz. obnovi prometnic se jih ohranja obojestransko oz. vsaj enostransko. Uničene, podrte in preraščene zidove, se obnovi. S suhim zidom se izvede ograjevanje za različne namene, gradnjo škarp, ... Gradi ali obnavlja se jih brez uporabe veziv, saj bi le ta zaprla mrežo razpok in odprtih, kar zmanjša možnost kolonizacije

zidu s strani številnih vrst. Ne obnavlja se jih vse naenkrat, ampak izmenično, da lahko ob istem času nudijo različen tip habitata primeren različnim vrstam. Suhe kraške zidove se obenem vzdržuje tako, da se v pasu pol metra čisti grmovje, odstrani drevesne veje, ki silijo v zid, korenine večjih dreves pa pri gradnji premosti na način, ki omogoča miren obstoj tako drevesu kot zidu. Pri gradnji se poskrbi za t. i. zajčje luknje, odprtine, ki omogočajo prehod ježu, zajcem, kunam,... S tem se zmanjša škoda, ki jo s kopanjem svojih rogov in posledično možno porušitvijo dela zidu lahko povzroči jazbec, ki želi priti na drugo stran. Zidove se obnavlja v času, ko so živali mobilne in se lahko iz zidu umaknejo. Del se ne izvaja, ko živali potrebujejo mir oz. se ne morejo umakniti, tj. zlasti v času razmnoževanja, vzrejanja mladičev ter prezimovanja.

Druge vloge suhih kraških zidov

Suhe kraške zidove se v prvi vrsti vzdržuje, ohranja in gradi skladno z izročilom, tj. z namenom zamejevanja kmetijskih in drugih površin ter se jih tako ohranja v njihovi izvorni funkciji, ki je neločljivo povezana z naravovarstveno funkcijo. Zaradi posebne vrednosti ali estetske vloge se jih vzdržuje, ohranja in gradi na javnih prostorih ali ožjih zavarovanih območjih. Poleg tega se jim išče in določa nove vloge v prostoru s ciljem izkoriščanja prednosti tradicionalne kraške suhozidne gradnje. Tako se jih gradi z namenom preprečevanja širjenja požarov ob znanih povzročiteljih, protihrupnih ograj ob prometnicah, podpornih zidov, ograditve vodnih virov,...

S stališča kulturovarstvene stroke in iz spoštovanja do izjemne dediščine naših prednikov je potreba po obnovi in vzdrževanju suhih zidov velika, saj slednje ne pomeni le lepšanje domače krajine in varovanje življenjskega prostora določenih rastlinskih in živalskih vrst, ampak ohranjanje nemih prič večtisočletnega sobivanja človeka in narave na Krasu. Žlahtni naravni videz pravega suhega zidu se lahko zelo lepo vklaplja tudi v sodobno arhitekturo Krasa.

Prednosti suhozidne gradnje

Kamnit suhi zid je grajen brez malte; svojo moč in trajnost črpa iz spretnega polaganja kamnov tako, da je vsak od njih varno učvrščen na svoje mesto.

Ta tehnika gradnje zidov iz kamna sestoji iz razvrščanja stavbnega kamenja na zidu, ki ga po potrebi podložimo z majhnimi kamni, in iz zagotavljanja vezljivosti tako, da jih drži skupaj prekladanje kamnov v naslednji vrsti oziroma v globino zida in pa sama teža kamnov.

Prednosti zidanja s kamnom brez veziva so naslednje:

- zmanjšana poraba vode, saj ni potrebe po izdelavi vezne malte;
- zmanjšan ogljični odtis in zmanjšana poraba skupne energije industrijske proizvodnje, saj se ne uporabljajo industrijsko pripravljena veziva;
- uporaba lokalnega gradiva s kratkimi transportnimi potmi, manjša poraba energentov;
- postopna gradnja, možne so oblikovalske prilagoditve mikrolokaciji, spoštovanje posebnosti lokacije;
- ohranjanje kulturne krajine kamna na Krasu, urejena podoba krajine, ozaveščanje o vrednotah arhitekturne regije,
- preprečevanje erozije tal, zadrževanje rodovitnih prsti in ohranitev vodnega kroga;
- krepitev biotske raznovrstnosti; kamniti medprostori konstrukcij so življenjski prostor žuželk in rastlinja;
- možno zaposlovanje težje zaposljivih skupin iskalcev dela, socialni in ekonomski vidik učenja skozi izkušnje in dela;
- racionalno ravnanje z naravnimi gradivi, večje ozaveščanje o pomenu lokalnega materiala v arhitekturni rediji;
- krepitev tehnike zidanja in razvoj novih tehnik zidanja na suho, razvoj novih krajinskih struktur v prostoru.

Vrste suhih zidov na Krasu

Suhi zidovi se razlikujejo po tipologijah, po namembnosti, po razpoložljivosti materiala na kraju ter po uporabljenih tehnikah gradnje. Njihova prisotnost je tesno vezana na Kras.

Kamenje suhozidnih konstrukcij je lahko neobdelano, kot ga najdemo v naravi, ali pa je obdelano v pravilnejše oblike. Zidovi okrog pašnikov so navadno sestavljeni iz neobdelanega kamenja (pastir orodja ni nosil s sabo), zidovi bližje hišam pa imajo kamenje obdelano, saj je bilo orodje pri roki.

Suhozidne konstrukcije imajo neprecenljivo kulturno in estetsko vrednost: so nepogrešljiv oblikovalni element tradicionalne pokrajine in naselij na Krasu. Na simbolni ravni so spomeniki vztrajnosti, žilavosti in preživetja mnogih generacij, ki so bivale v sožitju z naravo. Suhogradnja je večinoma ljudska ustvarjalnost, arhitektura brez arhitekta, ki se je razvijala skozi dolgo zgodovino človeštva, od prazgodovine do danes.

Zid na suho je gradnja, pri kateri ima razum glavno vlogo, razmišljanje, rokovanje s kamnom in vgradnja so logični koraki. Tehnika gradnje na suho je osnovna tehnika gradnje, ki je potresno manj stabilna kot vezane konstrukcije v betonu ali zidanje z vezivom. Gradnja brez veziva zahteva pogostejše vzdrževanje kot druge konstrukcije, torej zahteva čas.

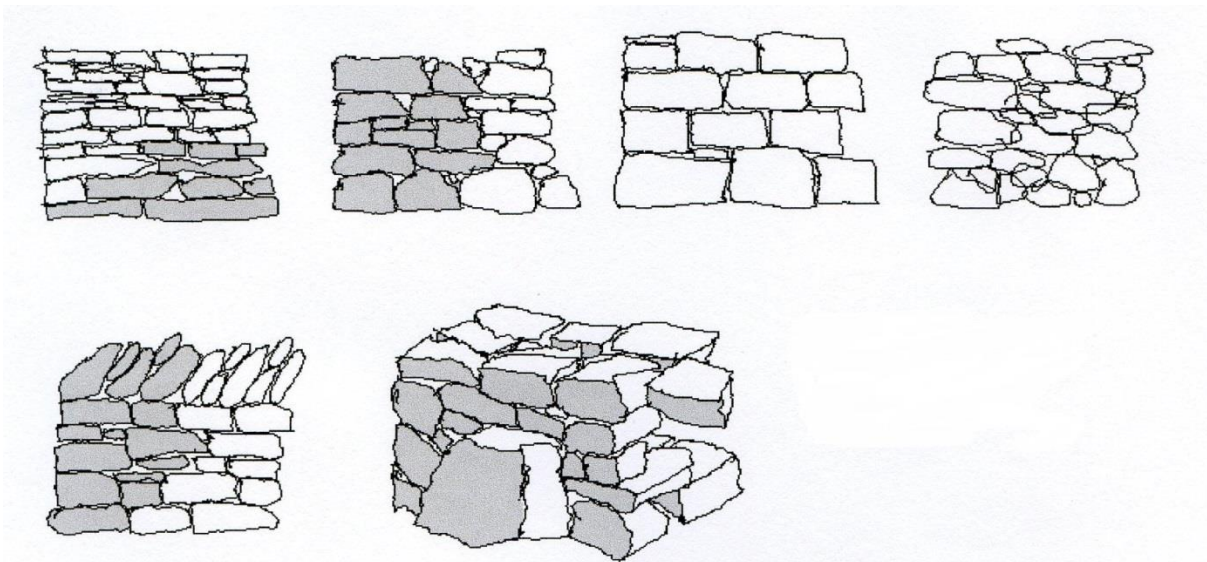
Po načinu gradnje poznamo prostostoječe zidove, ki so lahko enojni ali dvojni. Slednje pa razvrščamo na vrtno, ogradne, pašniške, vinogradniške, zaščitne, grobljaste, kolovozne, dovozne in robne dvojne zidove.

Pod druge vrste suhozidnih gradenj na Krasu pa štejemo mejnike, opore za trte, zavetja, železniške nasipe, okope, apnenice, kale, vodnjake, ledenice, groblje, staje, prehode, poti, podporne zidove, pečke, obzidane izvire in hiške, pri čemer bodo predmet sofinanciranja obnov le podporni zidovi.

1. Prostostoječi zidovi

Prosto stoječi zidovi so najbolj razširjenja oblika suhogradnje. Nastali so predvsem zaradi krčenja terena za pripravo kmetijskih površin. Proces je potekal skozi desetletja in stoletja. Večino kamnov so s polja umaknili v prvih letih, ko so tudi nastala prva odlagališča tega odvečnega in težkega materiala. Na poljih včasih še naletimo na kupe odloženega kamenja. Ker je pomen zidov hitro rasel, so začeli odlagališča oblikovati v linijo, ki je bila ograja za zaščito domačih živali, oziroma je varovala polja pred erozijo in vetrovi. S pojavom pojma lastništva so zidovi dobili tudi vlogo meje. Mejni zidovi so postavljeni na robove kmetijskih površin in ob poteh. Zidovi so torej večnamenska oblika suhogradnje, katere vlogo poznajo po vsem svetu.

Prosto stoječi zidovi so lahko dvozdni ali enozidni. V širino segajo od slabih trideset centimetrov do metra in pol. So razmeroma stabilni, ker je njihova povprečna višina dober meter in nosijo le sami sebe. Naključna sestava kamenja je največkrat pripeljala do zanimivih stvaritev, saj je prav najslabši material od graditeljev zahteval veliko znanja in iznajdljivosti. Dvozdni mejni zidovi imajo obojestransko izdelano lice z dvema zunanjima zidovoma, povezanima s prečniki, kakovostno obdelane (klesane) vogale, notranjost zida pa so običajno napolnili z ostanki kamenja (škajicami) in zemljo. Zemlja je kakovostno vezivo, vendar je treba preprečiti, da bi jo izpirala voda. Zato so vrhovi zidov zaprti s škrilami (ploščatimi kamni) ali z na rob postavljenimi kamni. Taki zidovi so široki najmanj pol metra. Enozidni prosto stoječi zidovi, ki jih sestavlja samo en navpičen niz kamenja, ne presegajo širine 30 centimetrov. Zaradi manjše stabilnosti so precej nižji. Gradnja takega zida je zahtevna, z oblikovanimi kamni, ki se med seboj dobro prilegajo. Tega brez kamnoseškega dela ali že obdelanih kamnov, ki so na razpolago, skoraj ni mogoče doseči. Nekdaj so na ta način gradili tudi predelne stene v pritličjih stanovanjskih hiš. Zanimiv je tudi predelni zid iz škrl (večjih kamnitih plošč), ki so ga uporabljali za omejitve vrtnih gredic ali celo kmetijskih parcel. Izbrali so skrile enake debeline in velikosti ter jih postavljali ob rob zemljišča.

1.1. Enojni zid

Pri gradnji enojnega zidu so kamni nanizani eden na drugega, večinoma brez vezivnega drobirja, vendar so kljub temu dobro zagozdeni, ukajlani, da se zid ne zvrne ali sesede. Navadno tak zid nima pravega lica, ima precej rež in se ponekod celo vidi skozenj. So pa kamni zbrani tako, da se med seboj vežejo z ostrimi robovi, čeprav so nepravilnih oblik. Gradnja takega zidu je zahtevna, pri čemer mora biti graditelj precej spreten in iznajdljiv. Večina takih zidov je grajena tako, da so večji kamni spodaj, nato pa vse manjši proti vrhu. V preseku takega zidu je proti vrhu vse ožji trapez. Te zidove so največkrat gradili za staje, obore, v katerih so čez noč pustili drobnico. Nekateri nižji pa so bili zgrajeni v naglici samo zato, da so označevali mejo parcel ali ob kolovozih. Ponekod so taki zidovi zgrajeni tudi iz pokončno postavljenih in naslonjenih plastovitih kamnov.

1.2. Dvojni zidovi

Za dvojne zidove štejemo vse tiste, ki imajo na obeh straneh pozidano kamenje z licem in različno sestavo sredine.

Dvojnih zidov je več vrst:

- vrtni,
- ogradni,
- pašniški,
- vinogradniški,
- zaščitni,
- grobljasti,
- kolovozni,
- dovozni in
- robni.

1.2.1. Vrtni zidovi

Po videzu in natančnosti gradnje so med najlepšimi, saj jih večina že spada v bližino gospodarskih poslopij. Kamni za tak zid so izbrani, obdelani in pripeljani iz kamnoloma. Tak zid so gradili po špagi in s plajbo, kar pomeni da je bil po dolžini grajen z vrstico in po višini z zidarsko svinčnico. Če je bil zid višji od 170 cm, so ga proti vrhu ožali z obeh strani. Na enem metru višine je bil zgornji rob zidu na obeh straneh za približno 5 cm ožji od pritlehnega. Presek zidu je bil razpotegnjen trapez. Tako so mu proti vrhu zmanjšali težo, spodaj pa povečali nosilnost in trdnost. Vrh zidu je večinoma prekrit z grobo ali lepo izklesanimi skrlami. Sredica zidu je natančno zapolnjena z bolj skrlastim drobirjem, škajevno in grižo, pa tudi kakšen lepo obdelan kamen veže počez zid od ene do druge stranice. Kapa ali vrh zidu

je večinoma pokrit z lepo obdelanimi skrlami. Skrle so na istem zidu večinoma enako debele, po zidovih pa so lahko različnih debelin, nekatere so celo klesane v zašiljen vrh, v špico. Taki zidovi so zidani bolj na bogato. Vhodi skozi zid so podobno kot dvoriščih iz dveh obdelanih pokončnih podbojev, jrt, kvadratnih po preseku in pravokotnih po stranici, na katerih so s svincem vlti tečaji za vrata, panti. Vrata so lahko lesena ali iz kovanega železa, zgornjo razpetino pa premošča piramidast ali ploščat zaključni vrhnji kamen. Nekateri podboji imajo spodaj tudi podložni kamen, bašo.

1.2.2. Ogradni zidovi

Zaključujejo mejo travnikov za košnjo in jih obkrožajo. Izraz ograda vsakemu Kraševcu pomeni obzidan travnik, ponekod imenovan karuona. Ti zidovi ščitijo travnik ob visoki travi pred živino in drugimi neželenimi gosti. Debelina in višina takih zidov je različna, odvisno od količine razpoložljivega razbitega kamenja za izdelavo košenin. Za zaščito pred ovci mora biti visok vsaj 1,5 m. Obe stranici sta zidani z licem odbranih kamnov, sredina pa dobro zapolnjena z drobirjem in gršimi kamni. Vrh ogradnih zidov je izdelan iz večjih, prečno postavljenih kamnov, ki segajo od enega roba zidu do drugega. Drugod je posut z drobirjem, ki so ga lastniki ali hlapci nanašali sproti, ko so razkopavali krtine in pobirali drobno kamenje. Nekateri so zid zidali tako, da so po potrebi vanj vrgli zemljo in na vrh travo, ki se drži zemlje, litino. Ogradni zidovi imajo zaradi lažjega dostopa z vozovi enega ali več širokih vhodov, vrzela, vrzelo, vrzu, vrzel. Na obeh straneh je pogosto pokončen kamen, ki mu pravijo vrzelnik, tudi drsnik ali odsavnik, ki je z izklesanimi utori ali naravno oblikovanimi luknjami primeren za leseno ograjo. V utore so obesili ograjo, vrzelo, vrzeljo, tudi grajo ali leso, narejeno iz jesenovih palic, ki je preprečevala vstop ali izhod živine v času paše. Graja je bila ponekod iz tankih borovih kolov, obtesanih na dve lici, v ovalnem prerezu. Spet drugje pa je bila iz akacije, ki se da lepo klati. Ograje so bile različnih oblik, od najpreprostejših, počez postavljenega kola, rante, do bolj izdelanih, s pokončno postavljenimi letvami. V nekaterih vaseh (Hruševica, Sežana, Tomaj, Trebče, Orlek) je bila prisotna praksa zazidavanja vrzel z enojnim zidom, ki je bil toliko visok, da živina ni mogla čezenj takrat, ko so pokosili senošet. Pri strani so pustili prehod za človeka, ki so ga zaprli z vejami. Vrzelo so ob ponovni rabi porušili.

1.2.3. Pašniški zidovi

Pašniški zidovi ali zidovi partov ali taljev, kot so jim rekli ponekod. So bolj enostavno grajeni, vendar jih ima večina dvojno stranico z bolj ali manj odbranimi kamni za lice. Večina jih je bila zgrajenih večinoma zato, da so označevali meje posesti kot varovano ozemlje. Tudi širina in višina je lahko različna že na enem delu zidu. Vse je namreč odvisno od tega, koliko odvečnega kamenja so odstranili na tistem delu gmajne. Pri zidavi pašniških zidov niso toliko dajali na videz. V čim krajšem času so hoteli pridobiti čim več pašniških površin. Kjer je bilo skal preveč ali so bile prevelike, da bi jih razbili, zidov skoraj ni, temveč so za označevanje meje parcele postavljeni le mejni kamni, tjermeni. Tam, kjer je bilo kamenja dovolj, so zidovi tudi tako obsežno zgrajeni, da preprečujejo preskakovanje živine na drugo stran. Vhodi skozi pašniške zidove so bolj enostavni, le redki imajo vhod obdelan z vrzelniki, pa še to tam, kjer je bil tudi gozd. Goli pašniki so imeli le majhno vrzelco za prehod živine, na katero so pastirji vrgli kakšno vejo črnega trna ali kakšnega drugega grmičevja, da so na paši živini preprečili izhod.

1.2.4. Vinogradniški zidovi

Podobni so vrtnim, le da niso tako lepo in visoko grajeni. Nahajajo se predvsem tam, kjer so bili po obsegu manjši vinogradi. Kraševci so srnjadi preprečevali preskok tudi tako, da so po vrhu zidov naložili bolj našpičeno kamenje ali šope bodikavega grmičevja, fraske. Vhodi so ozki, večinoma s stopnicami in z na vrhu pokončno postavljeno skrlo, ki je preprečevala dostop živini in drobnici. Ponekod sta na prehodu tudi dva večja pokončna kamna.

1.2.5. Zaščitni zidovi

Zidani so kot zaščita pred burjo ali požari. So med najvišjimi od vseh ostalih gradenj, nekateri segajo tudi tri metre v višino. Vanje so vzdani zelo veliki kamni, nekateri grobo ali lepo obdelani. Stojijo v ravni črti v smeri sever-jug. Pred burjo so ščitili sadovnjake ali trte na latnikih, ki so sloneli na kamnitih

kljukah, vzdanih v zidu. Posebnost so tudi enako grajeni zidovi ob železniški progi Ljubljana-Trst, katerih namen je bil zaščita pred požari, ki so jih zanetile iskre parnih lokomotiv.

1.2.6. Grobljasti zidovi

Nastali so tam, ker je bilo odvečnega razbitega kamenja toliko, da so zidove dobesedno pretvorili v zaporedne groblje, grublje. Taki zidovi so sicer redki, vendar jih je ravno dovolj, da jih lahko tako označimo. Ponekod je še mogoče razbrati, da so najprej zgradili navaden pašniški ali travniški zid, nato pa takemu zidu dozidavali in nalagali kamenje. Tako je nastala večja in dolga groblja, ki pa je hkrati tudi mejni zid.

1.2.7. Kolovozni zidovi

Obroblyajo preproste kmečke poti, ki so vodile na polja, ograde in gmajno. Narečni izrazi zanje so še ulce, klanci in klančine. Obzidane so bile predvsem tiste poti, po katerih so gnali na pašo. Večina teh zidov je preprostih, obstajajo pa tudi lepše grajeni v samem naselju ali njegovi bližini. Nekateri, ki obkrožajo ograde in hkrati kolovoze, so lahko precej visoki. Prekinjeni so samo tam, kjer so vhodi na parcele ali kjer ni bilo dovolj kamenja za izgradnjo. Nekateri imajo pri tleh odvodne odprtine, ki so bile namenjene odtekanju vode ob nalivih. So hkrati meja med skupnimi potmi in zasebnimi parcelami ali skupno gmajno, jusom. Širina kolovozov med dvema zidovoma je različna, večinoma je prostora za en kmečki voz ali dva. Tam, kjer je bila možnost, da sta šla mimo dva vozova, so jim na Lokavskem pravili tudi ulce. Nekdanje tovarne poti pa so redkeje ohranjene obzidane.

1.2.8. Dovozni zidovi

Niso tako pogosti, vendar so nekateri še ohranjeni. Zgrajeni so na robu dovoznih podpornih zidov ali škarp v obdelovalne vrtače in doline. Bili so dokaj trdno grajeni, ker so se morali hkrati prilagajati poševnemu terenu. Nekateri taki zidovi so preprečevali odtekanje vode čez rob škarpe in usmerjali njen dotok v doline, kjer so bili kali.

1.2.9. Robni zidovi

Že sam izraz pove, da ti zidovi nekaj obroblyajo, zato niso ne visoki ne široki. Ponavadi so take zidove gradili zato, da so zadrževali zemljo ali kakšen drug material v nivojih ali ob potkah. Na videz spominjajo na nekakšne majhne škarpe.

2. Druge vrste suhozidnih gradenj na krasu – podporni zidovi

Podporne zidove, imenovane tudi škarpe ali spodzidance, so gradili predvsem tam, kjer so bile večje brežine in je obstajala možnost posipanja in odnašanja materiala ali zemlje. Največkrat so škarpe gradili po obodu vrtač, da so teren ali zemljo v terasah, kjer so gojili trto ali sadno drevje, zadrževali pred podorom. Prekrasne so številne vinogradniške škarpe, na katere vodijo stopničaste poti.

Standardi kvalitetne kraške suhozidne gradnje

Splošni pristop in varnost

Sistematičnost pristopa h delu. Previdnost pri delu, zlasti z večjim kamenjem. Varna raba orodja. Ustrezna uporaba delovne opreme, zlasti rokavic, čevljev s kovinsko kapico pri gradnji višjih zidov in zaščitnih očal pri delu z macolo. Urejenost delovišča (brez ovir). Posvečanje pozornosti varstvu divjih živali in življenjskih prostorov v, na in ob zidovih.

Podiranje zidu

Odstranitev grmovja in vej, ki silijo v zid, v pasu pol metra od zidu. Stopničasto enostransko odpiranje v primeru delnega rušenja. Rušenje celotnega zidu na začetku ali koncu, kjer je dovolj prostora za zlaganje kamenja. Odbiranje kamenja in razvrščanje po kupih na obe strani meter od zidu. Razvrščanje po principu: večji kamni z licem navzven ob temeljih zidu, proti manjšim z licem navzgor; kup večjih podolgovatih kamnov za vzdolžno in prečno vezavo razvrščen po istem principu; kup za drobiž in večje kamenje brez lica. Med kupi metrski prehod za izbiranje in prenašanje kamenja.

Priprava in postavitve temeljev

Odstranitev mehkejše podlage in uravnavanje temeljev s pomočjo drobirja ali premoščanja (drevesnih korenin, škrapelj, ...) z večjimi škrlami ipd. Poravnano drobirja, ki ni samo nametan. Širina temeljev vsaj 5 cm širša od stranice zidu.

Količenje

Odločitev za količenje pri natančnejših izvedbah zidov v vaseh. Utrditev temeljev pred količenjem. Pravilna izvedba količenja glede na tip zidu.

Gradnja in zlaganje

Kamni so zloženi tesno en zraven drugega brez večjih fug in se ne majejo. Kamni z licem, lepše obdelana stran, vzdana spodaj na temelje. Enakomernost vzdave podolgovatih kamnov za vzdolžno in prečno vezavo zidu. Na spojih je moč videti pokončne in narobe obrnjene T-je. Za sredino zidu je uporabljen drobiž in večji kamni brez lica. Glede na širino zidu je drobiža več ali manj. V zidu ni neavtohtonih in kamnoseško obdelanih kamnov (peščenjak, granit, kosi jrt, ...).

Linija in poravnano

Ustreznost linij: polnost, ravnost, ustrezna širina. Enakomerna poravnano zaključkov. Arhaični videz zidu v odprti krajini (tudi pri hiškah) z manjšimi izboklinami. Odsotnost zavojev in izboklin po dolžini zidov je dopustna le pri vrtnih zidovih.

Zidan konec zidu

Obstojnost in trdnost zidu na koncu. Raba lepo oblikovanih kamnov z *licem v čelu* zidu in ob strani. Vogali vezani počez in vzdolžno. Reže natančno napolnjene z drobirjem na čelu in v notranjosti zidu.

Vrhni kamni in zaključki

Zaključki sledijo ohranjenim zaključkom starih zidov v bližnji okolici in se prilagajajo vrsti zidu. Zid širok 50 in več cm se zaključuje z debelejšimi kamni, ki premoščajo širino zidu in ga hkrati veže. Lepše zidani zidovi se zaključujejo v špico. Zaključki zidov ob ogradah, obzidnih košnih travnikih so iz večjih ali manjših kupov drobnega kamna.

Podporni kamni za konec zidu

Ustreznost in priprava večjega podolgovatega kamna, ki ima lahko dva vklesana utora ali naravni luknji v zunanjem licu za lesu. Nagnjenost, četrtinska vkopanost v zemljo in vdela v konec zidu ali odprtino namenjeno prehodu ali vhodu na ograjeno zemljišče.

Vogal

Pravilnost, natančnost in preišljenost gradnje vogala. Odbiranje ustreznih, lepo prilagajočih se kamnov. Nameščanje večjih kamnov spodaj, večjih skrl dobro vezanih v notranjost zidu vmes, podolgovatih kamnov iz vogala po dolžini zidu. Izmenično postavljanje dolgih kamnov enega čez drugega znotraj in izven vogala.

Odtočna niša ali niša za živali - »vabljenca«

Vsaj 400mm x 400mm. Vogali dobro povezani v zid. Izbor ustreznih kamnov. Dovolj dolge preklade, ki sežejo čez celotno širino zidu.

Zid na nagnjenem terenu – klančina

Vrh zidu zgrajen v ravni črti, tudi če teren ni raven in se vzpenja vzporedno z nagibom terena. Stopničasto grajen vrh zidu, kjer se teren res strmo spušča ali vzpenja. Pravilnost količenja.

Visok zid

Zidovi, ki merijo več kot 2 m v višino so proti vrhu vse ožji in v prerezu trapezasti. Pravilnost količenja. Ustrezno število prečnih kamnov glede na višino. Poravnost horizontalne strukture notranjosti zidu. Varnost dela, predvsem dvigovanja (zaključnih) kamnov.

Podporni zid

Pozorno rušenje zidu, da ne pride do posedanja terena in materiala, ki ga podporni zid zadržuje. Zlaganje kamnja do zgornje tretjine na vrh, spodnjih dveh tretjin pa na tla. Zapolnjevanje temeljev z drenažnimi kamni. Kamni položeni vzdolžno v zid. Konci zidu zgrajeni v obliki črke L, pri višjih v nekoliko nagnjeni obliki, ki jo dobimo s potiskanjem vrst kamnov proti notranjosti z višino. Vzdava podpornih kamnov za konec zidu na vogalu. Uporaba dodatnih vrst prečnih kamnov glede na višino zidu.

Lok v ravnem zidu

Pravilnost količenja in postavitve opaža. Enakomernost loka, ki ne vijuga.

Razlog za subvencioniranje obnov kraških suhih zidov v občini Sežana

Po ocenah poznavalcev imamo na Krasu več tisoč kilometrov suhih zidov. Ti zidovi oblikujejo prepoznavno kraško krajino in izžarevajo karakter Kraševcev, ki je trden, vztrajen in neomajen. Suhi zid je danes na matičnem Krasu v glavnem prepuščen na milost in nemilost naravi (zaraščanje, divjad), širitvi naselij, nemarni rabi sodobne, za kraško kulturno krajino največkrat uničujoče kmetijske in gozdarske mehanizacije in izvornim napakam pri gradnji. Po drugi strani pa smo v zadnjih desetletjih priča precejšnjemu onesnaženju zidov z različnimi kamninami, ki ne izhajajo z matičnega Krasa (fliš, granit).

Pripravili¹:

Člani Komisije za pripravo strokovnih podlag o tipologiji kraških suhih zidov in pravilnika o subvencioniranju obnov kraških suhih zidov v občini Sežana

Priloga:

- Vzdrževanje in gradnja prostostojećih in podpornih kraških suhih zidov

¹ povzeto iz *Priročnika kraške suhozidne gradnje* - http://docs.wixstatic.com/ugd/966128_a3b3a3571ad644a7ba8a1d084c84d39c.pdf in priloge 1 Konzorcijske pogodbe o ustanovitvi partnerstva za ohranitev in popularizacijo kraške suhozidne gradnje – Standardi kraške suhozidne gradnje - http://docs.wixstatic.com/ugd/966128_19cecbec0b344bd78c95e52ca2987488.pdf ter nekaterih drugih spletnih virov